

Helynév-szociológiai vizsgálatok Jablonca községben*

1. Bevezetés. A jelen írásban ismertetett kutatás egy szlovák–magyar határmenti településen, Jabloncán zajlott 2019–2020-ban. A helynévállomány gyűjtését és adattárba rendezését követően GYÖRFFY ERZSÉBET *Helynév-szociológia* (2018) című munkája alapján végeztem helynév-szociológiai elemzést a lakosok körében. Célom a helynévhasználatot befolyásoló nyelven kívüli tényezők (nem, kor, nemzetiség, foglalkozás, szabadidős tevékenység, mobilitás, születési hely) hatásának vizsgálata volt. A kutatás során kvalitatív és kvantitatív módszert egyaránt alkalmaztam, kiegészítve mindezt a mentális térképezéssel.

2. Helynév-szociológiai vizsgálatok

2.1. A helynév-szociológia legújabb magyarországi irodalma. A helynév-szociológiai vizsgálatok viszonylag újkeletűek a névtudományon belül: a névkutatók csupán a 20. század második felében kezdték ilyen szémszögből vizsgálni a helynevek ismeretét, használatát, szociológiai háttérét. GYÖRFFY monográfiájában foglalja össze (2018) ezen kutatási terület történetét, az egyes vizsgálati szempontokat, rámutatva a helynév-szociológia interdiszciplináris jellegére. A szerző ezen művével rakja le a modern magyarországi helynév-szociológiai kutatások alapjait. Az elméleti részt gyakorlattal egészíti ki, melynek során Tépén végez helynévismereti vizsgálatot, valamint a szleng helynevek kapcsán Hajdúszoboszló névvariánsait írja le.

VARGA ZSUZSA doktori disszertációjában (2020) két romániai magyar település (Kisbábony és Szalárd) helyneveinek állományát mutatja be, valamint a lakosság helynévismeretét vizsgálja az életkor, a nem, a foglalkozás és a mobilitás tükrében. Ezen felül a községekben élő különböző társadalmi csoportok (magyarok, románok, cigányok) névkincsét veti össze, ami különleges hozadéka a munkának. E. NAGY KATALIN *Empíria és teória a helynév-szociológiában* (2021) című könyvében az elméleti áttekintést követően négy Hajdú-Bihar megyei település (Szentpéterszeg, Bakonszeg, Pród, Bodaszőlő) helynévanyagát adja közre, valamint foglalkozik névközösség-vizsgálattal, és a nyelven kívüli tényezők (életkor, nem, etnikai hovatartozás és foglalkozás) névismeretre gyakorolt hatásával.

2.2. Helynév-szociológiai kutatások Szlovákiában. A Szlovákiában végzett névtani kutatásokat BAUKO JÁNOS tekintette át *Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában* című kötetében (2019: 27–50).

A szlovák nyelvű szocioonomasztikai kutatásokról JAROMÍR KRŠKO számol be monográfiájában (2016). Vizsgálja a személy- és helynevek kommunikációban betöltött funkcióját, és megállapítja, hogy egy-egy helynévismerete a különböző közösségekhez való tartozás szerint változik. Ez alapján használja a társadalmi helynevek fogalmát azon helynevekre, melyek egy bizonyos terület eltérő szemlélése során jönnek létre. Ez megnyilvánulhat abban, hogy egyes közösségek a területet részekre bontva nevezik el, mert fontos számukra a különböző helyek névvel való azonosítása, lokalizálása. Másrészt egy-egy csoport különböző szempontok alapján adhat megnevezést ugyanazon területnek, ezáltal egy denotátumot több helynév fog

* Készült a VEGA 1/0316/21-es számú, Egyszerű és szervezett nyelvi menedzselés szlovák–magyar kétnyelvű környezetben megnevezésű projekt keretében.

jelölni. KRŠKO szerint ezért a helyneveket csak a közösségeken keresztül érdemes vizsgálni, hiszen ahogy azok változnak, úgy változhat az egyes területek megnevezése is.

A KRŠKO munkájában is tárgyalt többnevűség jelenségéről a Bevezetés a helynévkutatásba című online tankönyvben is olvashatunk (E. NAGY et al. 2022). E szerint a helynevek az élőnyelvben gyakran élnek több változatban. Ennek formái lehetnek: szinonim nevek (különböző névadási indítékkal létrejött nevek), alakváltozatok (lexikális elemnyi vagy toldalékmorfémányi eltérés) vagy hangtani változatok (nyelvjárási és köznyelvi kiejtés).

A szlovák névtudományban HABOVŠTIAK (1970) kutatásaiban találunk az elsők között helynév-szociológiai vonatkozású vizsgálatokat. Ezekből az derült ki, hogy egy adott régió egyes helyneveit csak bizonyos közösségek, egy csoportba tartozó személyek ismerik, használják (pl. mezőgazdászok, erdészek), vagyis nem ismeri őket a falu teljes lakossága. Emellett olyan helynevek is vannak, melyek csupán egy-egy család körében használatosak. Egy évtizeddel később MILAN MAJTÁN (1980) szintén arra mutatott rá, hogy egyes helyneveknek létezik ún. családon belül használatos formája, azaz olyan névváltozat, amelyet kizárólag az adott család tagjai ismernek, kizárólag ők nevezik így a területet. Ezzel kapcsolatos előadása a VII. szlovák névtani konferencián hangzott el, melynek témája a helynevek társadalmi működése volt. A konferenciát követően a 20. század végén gyarapodott a helynév-szociológiai kutatások száma (l. például KRŠKO 1998a, 1998b, 1999). FEGLOVÁ (1993) a különböző korcsoportok helynévismeretét elemzi, indokolva azok névkincsének gyarapodását, illetve szűkülését. ONDREJČIKOVÁ (2013) Csetneken (Štítinik), ROŽAI (2013) Felsősjajón (Vyšná Slaná) figyelte meg, hogy több olyan helynév van, melyet kizárólag a vadászok ismernek. LAZAROVÁ (2015) és BAUKO (2004) a sziklamászó utak elnevezéseit vizsgálta; ezeket szintén csak egy szűk közösség, a hegymászók csoportja ismer részletesen.

BAUKO JÁNOS a Bevezetés a szocioonomasztikába (2015) című könyvében felvázolja a szocioonomasztika kutatási területeit, melyek között szerepel a nyelven kívüli tényezők és a névhasználat kapcsolata is. Helynév-szociológiai vizsgálattal találkozhatunk MENYHÁRT JÓZSEF tanulmányában (2004), aki Nyékvárkony község helyneveinek ismeretét tárta fel. Kutatási eredményei szerint megkérdőjelezhető, hogy a település lakosainak nyelvtudatában aktív elemként vannak jelen a helynevek. Rámutat, hogy ez a hiány még tudatos nyelvi tervezéssel pótolható. Jómagam szakdolgozatomban (CSOBÁDY 2020a, 2020b) végeztem helynév-szociológiai vizsgálatot, feltárva a nyelven kívüli tényezők hatását a lakosok helynévismeretére; ennek eredményét mutatom be ezen tanulmányban.

3. A kutatópont rövid jellemzése

3.1. Elhelyezkedés, történet. Jablonca (Silická Jablonica) a szlovák–magyar határ mentén fekvő település, mely közigazgatásilag a Kassai kerülethez, azon belül pedig a Rozsnyói járáshoz tartozik. Azért esett a választásom erre a településre, mert a község a szülőfalum, valamint mert ezen a környéken nem végeztek helynév-szociológiai felmérést a korábbiakban, így tehát több szempontból megfelelő terepnek bizonyult.

A falu összterülete 2557 hektár, melynek alig 1,7%-a van beépítve. A táj gazdag hegyekben, völgyekben, forrásokban, a régebbi korokban pedig kiváló legelői, kaszálói, gyümölcsösei voltak. A ma már kihasználatlan területeket rét és erdő borítja; a határnak csak csekély részét művelik manapság.

Jablonca történetét, az itt lakók életmódját, szokásait többen feldolgozták (CSOBÁDI 1996, RÉMIÁS 2002, BECZE–SZÜTS 2008, KOVÁCS 2014). A falu fontos kereskedelmi útvonal mentén terül el, a Sajó völgyét kötötte össze a Bódva völgyével és a Szepességgel. Az őrző-védő-vám

funkcióra utal a helység neve: a szlovák *jabloň* 'almafa' szóból keletkezett. Az almafák közismerten határfák voltak, úttorlaszként is használták őket. A település első írásos említése 1386-ból való. A ma hivatalos (szlovák nyelvű) elnevezése, a *Silická Jablonica* 1948-tól használatos. Az Osztrák–Magyar Monarchia feldarabolása után a települést Csehszlovákiához csatolták, az első bécsi döntés érvényében – 1938-tól 1945-ig – visszakerült Magyarországhoz. 1993-tól, Csehszlovákia szétválását követően a Szlovák Köztársasághoz tartozik.

A kutatópont történelme és földrajzi elhelyezkedése befolyásolja nemcsak a helynevek kialakulását, de az azokhoz való viszonyt, ismeretüket és használatukat egyaránt (vö. E. NAGY 2021: 8).

A kutatás szempontjából érdemesnek tartom megjegyezni, hogy a településen nincsenek hivatalos utcanevek. Az egyes utcákat a névközösség tagjai nevezik el, így időközönként változó vagy párhuzamosan élő utcanevek vannak a faluban. Ennek oka egyrészt az, hogy kevés utca található a belterületen, így nem feltétlenül indokolt ezek hivatalos jelölése. Másrészt ez a jelenség a környező, több utcából álló falvaknál is megfigyelhető.

3.2. Demográfiai adatok. Az utolsó, 2021-es népszámlálási adatok alapján a falu lakossága 182 fő. Ez a 2011-es adatokhoz képest fogyatkozást mutat: akkor 203 lakost tartottak számon a településen. A falu népessége erős többségben magyar nemzetiségű, a 2021-ben mért adatok szerint 167 személy (tehát a teljes lakosság 92%-a) vallotta magát magyarnak (2011-ben ez az arány 96% volt), míg 15 személy (8%) szlováknak (korábbi mérések szerint 4%).

Mivel a helynév-szociológiai felmérés a 2021-es népszámlálás előtt zajlott, a korosztály szerinti kategóriák eredményét a 2011-es adatok alapján öt korcsoportba sorolva közlöm: 14 évnél fiatalabbak 13-an (10 nő, 3 férfi), a 15–29 év közöttiek 40-en (18 nő, 22 férfi) vannak, a 30–44 éveseket 47 személy (19 nő, 28 férfi), a 45–65 éves korosztályt 65 személy (31 nő, 34 férfi) képviseli, míg a 65 év felettek száma 38 fő (27 nő, 11 férfi). Az adatközlők kiválasztásakor igyekeztem tekintettel lenni a korcsoportok arányos képviselésére, illetve a nemek megfelelő arányára az öt korcsoporton belül.

4. Vizsgálati módszerek. A helynév-szociológiai vizsgálatához az aktív, kvantitatív és kvalitatív kutatási módszert alkalmaztam. A helynévismeretnél fontosnak véltem a helynevek lokalizációjának képességét is vizsgálni, ezért ezeket a mentális térképezés technikájával egészítettem ki (vö. E. NAGY et al. 2022).

4.1. Kvantitatív módszer. A kérdőíves kutatással a lakosok helynévhasználatát és helynévismeretét vizsgáltam. A kérdőívben szükséges volt megadni a demográfiai adatokra vonatkozó válaszokat (nem, életkor, nemzetiség, anyanyelv), valamint ezek mellett a foglalkozást, az iskolai végzettséget és annak nyelvét (magyar, szlovák, egyéb). Mivel feltételeztem, hogy a születési hely befolyásolhatja a helynévismeretet, rákérdeztem arra is, hogy mióta él az adatközlő Jabloncán. Tekintettel arra, hogy kétnyelvű közösségről van szó, a kérdések között szerepelt az államnyelv (szlovák) ismerete és használata, melyet az adatközlők önbevallás alapján jelölhettek meg egy ötfokozatú Likert-skálán. Ezután a helységnév eredetére kérdeztem rá, valamint érdekelt a kitöltő helynévhasználathoz és helynévismerethez fűződő attitűdje is. Az adatközlő ezek után önbevallás alapján határozta meg saját helynévismeretét, majd arra válaszolt, honnan ismeri, kitől tanulta meg a község helyneveit. A kérdőívben szerepeltek még a helynevek névadási indítékaira, alakváltozataira vonatkozó kérdések, valamint olyanok, melyek a szlovák nyelvű helynevek, névpárok ismeretére tértek ki. Az utolsó kérdések arra irányultak, hogy

milyen helyzetekben használják a magyar, esetleg szlovák nyelvű helyneveket a kitöltők, s tudják-e az általuk ismert helyneveket lokalizálni.

A kérdőívek kitöltésénél személyesen jelen voltam, így indokolt esetben volt lehetőségem kiegészítő kérdéseket feltenni az adatközlők számára.

4.2. Kvalitatív módszer. Az interjúzással céloom a falu helyneveinek mélyebb megismerése volt. Ezen módszerrel deríthető fel a helynevek élőnyelvi formája is. Félig strukturált interjú-típust használtam: a meghatározott kérdések megegyeztek a kérdőívben szereplő kérdésekkel, viszont a beszélgetés irányához igazítva tettem fel őket, illetve egészítettem ki az adott pillanatban felmerülő kérdésekkel.

Az interjúzás során figyeltem arra, hogy az adatközlőt ne befolyásoljam a válaszadásban. Igyekeztem kötetlen légkört teremteni, mely során engedtem az interjúalanyokat történeteken keresztül bemutatni a település helyneveit, ugyanakkor ügyeltem arra, hogy ne térjünk el az interjú fő céljától az élménynarratívák során. A beszélgetések mindegyikét hangfelvételen rögzítettem, megkönnyítve ezzel az adatok későbbi feldolgozását.

4.3. Mentális térképezés. A mentális térképezést mint módszert kiegészítésként használtam mind a kvantitatív, mind a kvalitatív módszernél. A mentális térkép a külvilággal kapcsolatos megfigyelések és a múltbeli tapasztalatok összképeként rajzolódik ki az elmében. Valójában a tér tudati leképezéséről van szó, tehát az adatközlő azt vázolja fel (szóban vagy rajzban, írásban), hogyan jelennek meg az ő tudatában az egyes helynevek, hol helyezkednek el, milyenek a rész-egész viszonyok (GYÖRFFY 2018: 55).

A mentális térképezés során a kötetlen felidézés technikáját alkalmaztam: egy üres papírlapot helyeztem az adatközlők elé, térkép és kiindulópont nélkül – ez utóbbit ők maguk sokszor jelölték ki saját maguknak. Az interjúalanyok közül hárman rajzolták meg, hogyan létezik a fejükben a település, hol helyezkednek el az egyes területek, amelyeket megneveznek. A további személyek szóban vázolták fel saját mentális térképüket, tekintetükkel szinte lekötve azt. A kérdőívet kitöltők mindegyike rajzolt mentális térképet, ki részletesebben, ki vázlatosan, és voltak, akik szóban egészítették ki a rajzukat.

4.4. Az adatközlők jellemzése. Amint már a demográfiai adatok kapcsán (vö. 3.2.) említettem, az adatközlők kiválasztásakor igyekeztem a 2011-es népszámlálás azon adatait figyelembe venni, melyek a kor és a nem megoszlására vonatkoznak. Ezen eredményeket a kvantitatív kutatásban részt vevők száma tükrözi. A vizsgálati eredmények reprezentativitása érdekében 37 adatközlőt (21 nőt és 16 férfit) vontam be a kutatásba; ez a teljes lakosság 20%-a. Az első korcsoportot (0–14 évesek) csupán két lány képviselte, fiú adatközlővel nem dolgoztam. A második (15–29 évesek) és a harmadik (30–44 évesek) generációs csoporthoz egyaránt öt nő és három férfi alanyt választottam. A negyedik korcsoportot (45–65 évesek) hét női és hat férfi adatközlő alkotta, végül az ötödik korcsoportban (65 éven felüliek) két nő és négy férfi töltötte ki a kérdőívet. A kérdőívet kitöltők között három szlovák nemzetiségű személy volt, akik közül egy szlovák anyanyelvűnek is vallotta magát. Érdekes szempontnak tartottam a helynevek családon belüli átörökítésének vizsgálatát, ezért az adatközlők között egy háromgenerációs család tagjai is megjelennek. Tudatosan olyan családot választottam, amelynek mindkét ágáról a nagyszülők (tehát a legidősebb élő generáció) legalább egyik tagja jabloncai születésű. A többi kérdőíves adatközlő kiválasztásakor a fenti szempontot nem vettem figyelembe, ahogyan a foglalkozásukat, szabadidős tevékenységüket sem.

Az interjúalanyok a falu ún. névmesterei voltak: olyan személyek, akik feltételezésem szerint a legjobban ismerhetik a település helyneveit. Itt tehát a kiválasztás fő tényezője a foglalkozás és a szabadidős tevékenység volt, ugyanakkor nemcsak az idősebb korosztály képviselőit interjúvoltam meg. A hét adatközlő közül kettő nő volt (a falu legidősebb asszonyai: 79 és 88 évesek, helyi születésűek), a férfiak közül négyen foglalkozás vagy hobbi szintjén vadászok, ketten méhészkednek is, valamint egyikük erdész. A korosztályt tekintve széles a skála, hiszen az egyik interjúalany – aki a falu polgármestere, helyi születésű – 32 éves, a másik 43 éves (ő a szlovák nemzetiségű erdész, aki 13 éve él a településen), a többiek pedig 60 éven felüliek (61, 70 és 77 évesek). Látható tehát, hogy a névmesterek tekintetében sem egyoldalú az adatközlők összetétele: tekintettel voltam nemcsak a korosztályokra, hanem arra is, hogy szlovák nemzetiségű interjúalanyom is legyen (anyanyelve magyar, viszont az évek során ritkán használta, ezért eléggé megkopott a nyelvismerete).

5. A helynév-szociológiai vizsgálatok eredményeinek bemutatása. A felmérés során a névmesterek tudását külön elemzem. A hét adatközlő összesen 184 magyar helynévnek van birtokában, míg szlovák nyelvűt csupán 28-at ismernek; kizárólag a férfiak. Elmondásuk szerint munkájukból kifolyólag hallották ezeket (még a szlovák nemzetiségű adatközlő is); szóban a szlovák kollégáik is a magyar megnevezéseket használják, így az államnyelvi forma csak írásban jelenik meg.

5.1. Az adattár jellemzése. Úgy vélem, ahhoz, hogy a helynév-szociológiai vizsgálatok eredményei világosan értelmezhetőek legyenek, érdemes röviden szót ejteni az általam egybeállított helynévtárról. A településen szinkrón és diakrón helynévanyagot egyaránt gyűjtöttem korábbi és jelenkori magyar és szlovák nyelvű térképekről (katonai felmérések, kataszteri térképek, erdészeti és vadásztérképek, az önkormányzati hivatal 1800-as évekből megmaradt térképe, Google Térkép), áttekintettem a Pesty-féle anyagot, valamint egy kéziratot, mely egy korábbi félbehagyott gyűjtésből maradt meg (KOVÁCS 2001–2002). A történeti adatfeltárás során egybeállított anyagot a névmesterekkel készített interjú élőnyelvi adataival egészítettem ki, majd adattárba rendeztem a teljes helynévállományt.

Adattáram összesen 273 szócikket tartalmaz, melyek a HOFFMANN-féle tapolcafői helynévszótár (2013) névcikkeinek szerkezetét követik. Az egy denotátumot, lokalizációs pontot jelölő különböző névváltozatokat egy szócikkben közöltem, címszóként pedig a legjobban ismert, leggyakrabban használt helynév szerepelt. A további megnevezések sorrendje szintén a használati gyakoriságot követi, utolsóként (amennyiben van) a szlovák névpárt tüntettem fel. A címszóvá emelt 273 helynév közül mindössze 72-nek van szlovák névpárja, ami jól mutatja a szlovák helynevek csekély mértékű használatát és a szlovák nyelvű térképek pontatlan, hiányos kidolgozottságát. A leírás tartalmazza a denotátum elhelyezkedését, a területek rész-egész viszonyait, művelési formáit és földrajzi jellegét. Amennyiben a helynévadás motivációja ismert, ugyancsak szerepel a leírásban. Az egyes helynevek köznevekre utaló részének jelentését BÁBA–NEMES (2014) alapján adtam meg.

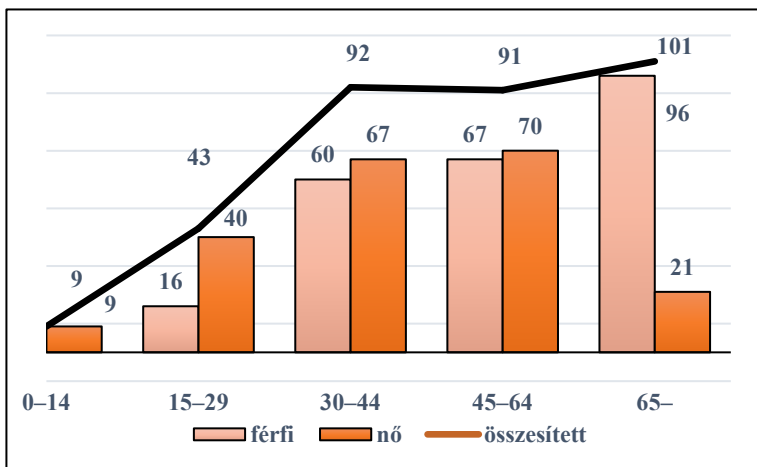
5.2. Helynévismeret. Az egyéni helynévismeretet ZSOLNAI (1967) három csoportra osztja: 1. aktív névkincs (az adatközlő hallott a névről, lokalizálni is tudja a denotátumot); 2. passzív névkincs (az adatközlő ismeri a nevet, de nem tudja lokalizálni a jelölt területet); 3. negatív névismeret (az egyén nem is hallott a névről). GYÖRFFY (2018) e három csoportba sorolta az adatközlőit a felmérései során; nekik a saját bevallásuk alapján kellett egy-egy megkérdezett helynévről eldönteniük, hogy ismerik-e, illetve tudják-e lokalizálni. E. NAGY (2021) a passzív

névkincsre nincs tekintettel, a helynévismeret alatt csak az egyén aktív névkincsét érti. VARGA (2020) ezzel összhangban arra mutat rá, hogy a passzív névkincs kategorizálása több buktatóval járhat: nem tudjuk, hogy az adatközlő valóban hallott-e már a megkérdezett helynévről, vagy csak ismerős neki, mert hasonlít egy másik névre stb., esetleg a köznévi eredetű helyneveknél mire asszociál valójában.

Kutatásomban *helynévismeret* alatt az aktív és a passzív névkincset együttesen értem, tehát nem feltétel a denotátum elhelyezkedésének ismerete. A fentebb említett felmérésekkel ellentétben a helynév-szociológiai vizsgálat során nem alkalmaztam a kikérdezés módszerét. Adatközlőim minden esetben saját tudásukból merítve idézték fel az általuk (ily módon biztosan) ismert helyneveket. A mentális térkép rajzolása során az addig csak felsorolt névkincs bővült, amikor egy-egy helynév jelölésekor (lokalizációjakor) eszükbe jutott az azt körülvevő területek megnevezése is.

5.3. Életkor, nem és helynévismeret. Az eddig napvilágot látott helynév-szociológiai kutatások bizonyítják, hogy az életkor az egyik olyan, nyelven kívüli tényező, amely befolyásolja a helynevek ismeretét. A kor előrehaladtával ugyanis a helynevekről való tudásunk bővül. Ezzel szemben a nemek közti azon különbségeket, amelyek korábban hatással voltak az egyén helynévkincsének nagyságára, összetételére, a napjainkra jellemző munkamegosztás már eltörölte. Az általam végzett kutatás eredményei azonban fényt derítenek néhány érdekes jelenségre, valamint arra, hogy nem az életkor befolyásolja leginkább a névismeretet.

Az alábbi diagramban összefüggésében szemléltetem a helynév-szociológiai vizsgálat eredményét a nemek, illetve az általam kijelölt öt korcsoport tekintetében. A diagramban minden korcsoportban az első oszlopok a nők, míg a második oszlopok a férfiak helynévismeretét számszerűsítik, a felettük húzódó vonal pedig az adott korcsoportra vonatkozó összesített eredményt ábrázolja. Ez az összeg azt mutatja, hogy az egyes korcsoportokban a férfiak és a nők hány különböző megnevezést ismertek. Például az utolsó korcsoportban a férfiak által ismert 96 megnevezésen felül a nők által ismert 21 helynév között még volt 5 olyan, amely a férfaitól nem hangzott el, így lett az összesített eredmény 101 helynév. Az eredmények csak a magyar nyelvű helynevek ismeretét mutatják, a szlovák megnevezésekkel külön alfejezetben foglalkozom.

1. ábra: A lakosok helynévismerete korosztály és nem alapján

Az első korcsoportban (0–14 éves korig) nem volt férfi adatközlő, s amint az várható volt, a gyermekek helynévismerete ebben a korban még gyenge (3,3%): a legfőbb helyszínekre, a belterületre és az ahhoz közeli területekre korlátozódik. Meglepő eredmény született azonban a második korcsoportban (15–29 év közöttiek): a nők helynévismerete messze meghaladta a férfiakét. A vizsgálatom alapján ez azzal magyarázható, hogy a 30 év alatti férfiak mobilitása nagyobb, többen mennek ki külföldre vagy az ország (Szlovákia) nyugati pontjaira, esetleg nagyobb városokba dolgozni, míg a nők a legtöbb esetben itthon maradnak. Az egyetemi tanulmányaikat végzők közül inkább a nőkre jellemző továbbá az is, hogy visszajönnek szülőfalujukba. Ezen korcsoport összességében a nevek 15,75%-át ismeri.

A 3. (30–44 éves) és a 4. (45–65 éves) korcsoport számszerűsített eredményei között a különbség minimális. Mindkét csoportban a nők helynévismerete a bővebb, de csak kis mértékben. A helynevek ismerete ezekben a csoportokban stagnál, a 45 év alatt megszerzett tudás nem bővül tovább. Addigra az egyén letelepszik, foglalkozásához, szabadidős tevékenységéhez mérten megszerzett helynévismerete rögzül. A két korcsoport egyaránt a 33%-át ismeri a település helyneveinek, ami a 15–29 év közöttiek eredményének a duplája. Ez alátámasztja, hogy a fiatal felnőttkorban gyarapszik leginkább a névkincs, egészen a középkorosztályig, s ezután már ritkán bővül (vö. E. NAGY 2021: 122).

A leginkább szembevetendő az utolsó, 5. generációs csoport (a 65 év felettiek) eredménye: e csoport tagjai csupán a névkorpusz 37%-ának vannak birtokában. Ez nem sokkal több, mint az előző két csoporté, pedig feltételeznénk, hogy az idős korosztály nagyon jól ismeri a helyneveket. Ennek az eredménynek az oka az lehet, hogy már a legidősebb lakosok is csak halványan emlékeznek a határrészeket azonosító helynevekre, az elnevezések eredetét szintén csak a terület jellegéből következtetik ki, nem tudnak biztos információt róla. Annak ugyancsak lehet jelentősége, hogy a férfiak közül többen voltak több évig katonai szolgálatban, s visszatérve már ritkán foglalkoztak mezőgazdasági munkával vagy földműveléssel a határban. A női adatközlők kérdőívét részletesen megvizsgáltam, keresve az okát annak, hogy miért a 2. korcsoport férfi tagjainak helynévismereti szintjén vannak. Az idős hölgyeket véletlenszerűen választottam ki, viszont sikerült egy közös pontra rátapintani: egyikük sem helyi születésű. Az, hogy a húszas éveik elején házasság útján költöztek a településre, úgy tűnik, nagyban befolyásolja a helynévismeretüket: ezért lehet az, hogy a névanyag alig 7%-át ismerik.

5.4. A helynévismeretet befolyásoló egyéb nyelven kívüli tényezők vizsgálata. Kutatásom során figyeltem fel arra, hogy az életkor csupán egy a helynévismeretet befolyásoló tényezők sorában; nagyban befolyásolja még a foglalkozás, a szabadidős tevékenység, valamint a lakosok mobilitása. Ebben az alfejezetben főként ezekkel a nyelven kívüli tényezőkkel foglalkozom. Az anyanyelv és a nemzetiség helynévismeretre gyakorolt hatását a következő alfejezetben ismertetem.

Az 1. ábra, illetve annak elemzése ezen tényezők hatását jól mutatja. Azok az adatközlők ismerik a legkiválóbban a helyneveket, akik életük során a határhoz kapcsolódó munkákat végeznek (erdészet, fakitermelés, vadászat), vagy hobbi szinten a tájhoz kötődő tevékenységet folytatnak (méhészet, turisztika, gombászás). Az idősebb korosztálynál azonban már felmerült a feledés problémája. Az ismeret szorosan összefügg a használattal, hiszen minél gyakrabban idézik fel (tehát használják egy-egy beszédhelyzetben) a megnevezéseket, annál

jobban rögzülnek, annál kisebb eséllyel merülnek feledésbe. A használat azért fontos, mert ha mások hallják a kifejezéseket, náluk is rögzülhet ez a tudás: úgy vélem, ez segíthet abban, hogy ne kopjanak ki a helynevek a köztudatból.

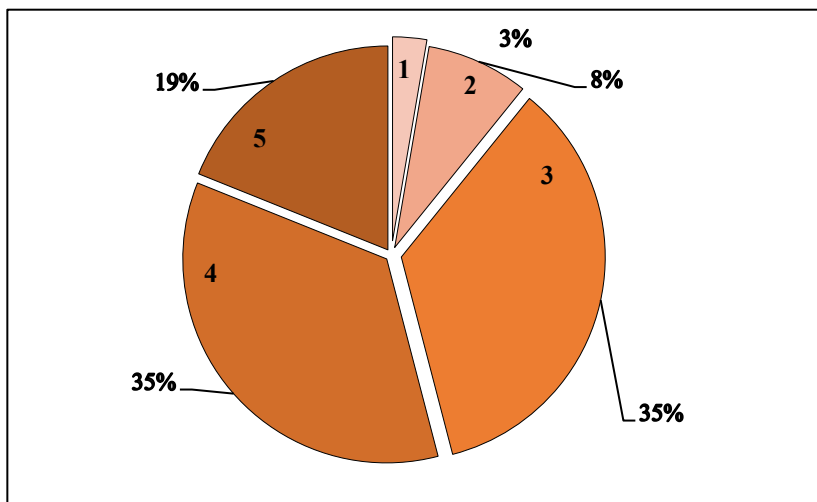
A következő tényező befolyásoló hatása kapcsán szintén az utolsó korcsoportra érdemes figyelni: az 1. ábrán láthatjuk, hogy a nők tudása a helyneveket illetően ebben a generációs csoportban meglehetősen gyenge. A vizsgálat során kiderült, hogy ezen adatközlők egyike sem jabloncai születésű, házasságkötésük révén kerültek a településre. Mérvadó lehet tehát, hogy a gyerekkorát hol tölti az illető. Azt viszont szintén állíthatjuk, hogy az itt jelentkező esetleges hiányt a foglalkozás pótolhatja: jó példa erre a helyi erdész, aki csak 13 éve él a településen, munkájából kifolyólag mégis a település egyik névmestere lett.

A mobilitás helynévismeretre gyakorolt hatását a 2. korcsoporton keresztül szemléltetem (15–29 évesek). Körükben a férfiak névkincsé hiányosabb, mint a velük egyidős nőké. Ez véleményem szerint azzal magyarázható, hogy erre a korosztályra jellemző az útkeresés – főleg a pénzügyi alap megteremtése a jövőbeli tervek megvalósításához. Ennek okán több fiatal felnőtt keres munkát nagyobb városokban, esetleg távolabb az otthonától, de vannak, akik külföldre utaznak a jobb megélhetés biztosítása érdekében. Néhány év elteltével van, aki visszatér, viszont az általa ismert helynevek száma korlátozódik a belterületi, illetve ahhoz közel fekvő területek megnevezéseire.

5.5. A szlovák nyelvű helynévpárok ismerete. Ebben az alfejezetben azt mutatom be, hogy milyen befolyással van az anyanyelv, a nemzetiség, illetve az államnyelv ismerete a névkincs alakulására.

A kérdőívet kitöltők 92%-a (34 személy) magyar nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallotta magát; csak három személy jelölte meg a szlovák nemzetiséget, és csak egy volt, aki szlovák anyanyelvűnek is tartja magát. Ő az erdésznek az első korcsoportba (a 0–14 évesek közé) tartozó lánya, aki szlovák iskolát látogat, és törve beszél a magyar nyelvet. A kérdőív kitöltése során szlovák helyesírással bár, de a magyar nyelvű helyneveket tüntette fel, némelyikhez hozzáírva a szlovák megfelelőit. Ezeket saját elmondása szerint édesapjától tanulta meg, és használja is őket.

Az adatközlők a 72 szlovák nyelvű helynévből csupán 5-öt ismertek: *Chovancova dolina* (Gecsgyakra), *Úval* (Omlás), *Sokolia skala* (Sólyomkő), *Kergeš* (Kerges) és *Turniansky potok* (Torna-patak). A *Torna-patak*-ot leszámítva mindegyik helynév magyar megfelelője szerepel a legismertebb megnevezéseket tartalmazó listán (vagyis legalább 5 adatközlő annak gondolta őket a lakosok körében). Mindegyik helynév olyan területre utal, amely a falu határát képezi. A *Sólyomkő* denotátuma (12-szer említik a legismertebbek között) Jablonca külterületének nyugati, míg a *Kerges*-é a keleti határán fekszik (7 személy gondolja mindenki által ismertnek). A *Gecsgyakra* jelölete a belterülethez közel fekvő fővölgy (5 adatközlő véli ismertnek), gyakori helyszíne a téli tüzelő beszerzésének, vadászatoknak, gombagyűjtésnek, s a méhészek szintén gyakran helyezik el itt a kaptáraikat. Az *Omlás* denotátuma a belterületet északról határolja, az erdőbe vezető aszfaltos út végpontja (10 személy említi jól ismertként). A *Torna-patak* nevet viselő víz a falu területén belül a Bazin-patak és a Sólyomkői-patak összefolyásával keletkezik, az egész tájegységet meghatározó név, a Bódva-folyó mellékvíze, mely Torna településig végig az Alsó-hegy lábánál folyik, délről határolva így az összes települést.

2. ábra: Az adatközlők szlovák nyelvi ismerete saját bevallásuk szerint¹

A 2. ábrán azt szemléltetem, hogy az adatközlők saját bevallásuk szerint milyen mértékben ismerik az államnyelvet. Láthatjuk, hogy csaknem 90%-uk legalább közepesnek ítéli meg a nyelvtudását. Ezzel az eredménnyel vált bizonyossá az a hipotézisem, hogy a falusiak nem a nyelvismeret hiányában nem ismerik a szlovák névkorpuszt. Ez a névanyag csupán néhány évtizede jelent meg a térképeken, a névhasználatba viszont azóta sem került bele. Ennek oka, hogy a lakosok magyar nyelven kommunikálnak, emiatt nem szükséges a szlovák helynevek használata, így nem ismerik őket. Az erdész – aki szlovák nemzetiségűnek, de magyar anyanyelvűnek vallja magát – saját maga mondta az interjúzás során azt, hogy a munkahelyén élőszóban a magyar megnevezéseket használja még a szlovák kollégákkal is, hiszen azokat jobban ismerik. Csak írásban, a hivatalos dokumentáció során jelölik a szlovák névpárral a szóban forgó területet. Ennek oka lehet, hogy a magyar nyelvű helynevek aprólékosabban jelölik az egyes területeket: míg a szlovák nevek nagyobb kiterjedésű denotátumra utalnak, addig a magyar nyelvű térképek ugyanazon egészt több kisebb részként neveznek meg. Ezáltal magyarul pontosabban megjelölhető egy adott hely, ami az erdészek, vadászok, sőt méhészek munkájában egyaránt fontos szempont.

5.6. Családon belüli helynévismeret. A kérdőíves kutatás adatközlőinek kiválasztása során azt is figyelembe vettem, hogyan hagyományozódnak egy családon belül a helynevek. Mindamellet, hogy figyeltem a korcsoportok és a nemek arányára, sikerült egy olyan háromgenerációs családot kiválasztanom, amely megfelel a vizsgálat szempontjainak: a gyermekek és a szülők Jabloncán élnek, a nagyszülők közül pedig legalább az egyik személy mindkét ágról helyi születésű. Feltételeztem, hogy a családtagok helynévismerete erős lesz, hiszen a nagyszülők és az apa foglalkozásukból kifolyólag jól ismerik a névkorpuszt, valamint szeretnek közösen túrázni, gombászni, a határt járni. A legfiatalabb generáció képviselői az akkor 18 és 20 éves lányok; a nagyobbik Szlovákia nyugati részén jár egyetemre (részben magyarul,

¹ Az 1-es a leggyengébb, az 5-ös a legjobb tudást jelenti.

részben szlovák nyelven tanul). Az anya 41 éves, az apa 44 éves, egykor az erdészetnél dolgozott. A férfi 66 éves, nem jabloncai születésű édesanyja már nyugdíjas, annak idején ugyancsak az erdészetnél dolgozott (apja már nem él, de helyi születésű volt). A 41 éves nő szülei Jabloncán születtek (64 és 67 évesek).

A vizsgálat azt bizonyította, hogy a névismeret hagyományozódik annak köszönhetően, hogy a nagyszülők és a szülők használják a helyneveket. A fiatalok így tudják, hogy a külterület melyik részén találunk gombát, hová jártak dolgozni a szülők, nagyszülők, egy-egy túra során merre haladnak el. Bár mennyiségében nem nagy a névkincsük, az általuk ismert megnevezéseket használják a mindennapok során. A nyugdíjas házaspár egyaránt 27 helynevet ismer fejkenként, lányuk és férje pedig szintén azonos számút, 24-et. Kiemelkedő a fiatalabb lány névkincse: 26 megnevezést tudott leírni és lokalizálni. Nővére valamivel kevesebbet, 20-at sorolt fel. Érdekes adatokkal szolgált az özvegy nagymama, aki dolgozott a határban, de nem helyi születésű. Az ő névismerete 13 helynévre korlátozódik, tehát azon területek elnevezését ismeri (sőt, saját elmondása alapján azokból sem emlékszik mindegyikre), ahol valaha dolgoztak. Csak a húszas éveiben került Jabloncára, tehát gyerekkori emlékeiből nem tudja felidézni a névanyagot; úgy tűnik, nála ez meghatározóbb, mint egykori munkahelye.

A fentebb említett számok csak a magyar helynevekre vonatkoznak. A szlovák névpárok közül kizárólag az apa tudott példát hozni, ő is csupán kettőt: a már említett *Chovancova dolina*-t (Gecsgyakra) és az *Úval*-t (Omlás). Sem szülei, sem felesége, sem a gyerekei nem említettek egyetlen szlovák nyelvű helynevet sem, mivel azokat nem használják a mindennapi kommunikációjuk során. Amelyik területet gyakrabban látogatják, annak megnevezése része a teljes család névkincsének, ennek tudhatók be a kiegyensúlyozott számadatok.

6. Összegzés. Kutatásom arra irányult, hogy a helynevek gyűjtésén és elemzésén túl helynév-szociológiai vizsgálatot végezzek Jablonca település lakosai között. A helynévismeret vizsgálata során kiderülhet, használatban vannak-e még manapság a helynevek, vagy az iparosodás, az urbanizáció által kivesznek a köztudatból. Fényt deríthetünk arra, hogy mely tényezők vannak leginkább befolyással a névanyag ismeretére, hogyan hagyományozódnak ezek az ismeretek akár egy családon belül, akár általában a lakosok körében.

Fentebb bemutattam az életkor, a nem és helynévismeret kapcsolatát, majd vizsgáltam az egyéb tényezők (foglalkozás, szabadidős tevékenység, mobilitás, születési hely, anyanyelv és nemzetiség, államnyelv) hatását a névismeretre. Figyelembe vettem a kétnyelvű névkorpuszt, így külön írtam arról, mennyire ismeretes, használatos a helynevek államnyelvi változata.

Bebizonyosodott, hogy leginkább a foglalkozás, a szabadidős tevékenység bővíti a névismeretet az életszakaszok során. A vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy legfeljebb 45 éves korig gyarapodik az egyén névkincse; a következő korcsoport (45–65 évesek) esetében már stagnál. Ugyanakkor ezen két korcsoportban azoknak volt a legjobb a helynévismeretük, akik az erdőben, a határban dolgoznak/dolgoztak, vagy sokat járnak túrázni, gombászni. Hatással van a helynevek használatára a mobilitás, illetve a születési hely. A fiatal felnőtteknél (15–29 év közöttiek) látjuk, hogy a férfiak névismerete gyengébb, mint a nőké, ami azzal magyarázható, hogy gyakran nagyobb városokban, az ország más pontján vagy külföldön vállalnak munkát. A legidősebb korosztály (a 65 év felettiek) női adatközlőinél a születési hely ugyancsak mérvadó, hiszen az adatközlők mindegyike 20 éves kora után került a településre. Ennek következtében névkincsüket összesen csupán 21 helynév alkotja. Az anyanyelv és a nemzetiség nagy hatással van a kétnyelvű névkorpusz ismeretére, mert a magyar anyanyelvű és nemzeti-ségű lakosok nem használják, sőt vannak, akik nem is ismerik a szlovák nyelvű helyneveket. A kérdőívet kitöltők összesen öt szlovák megnevezést soroltak fel. Ugyanakkor bizonyos,

hogyan ez nem az államnyelv hiányos ismerete miatt van, hiszen önbevallás alapján az adatközlők csaknem 90%-a legalább közepes szinten beszéli a szlovák nyelvet.

További kutatásaim során a környező településeken tervezek helynév-szociológiai vizsgálatokat végezni. A lakosok számát tekintve nagyobb falvakról van szó, illetve az etnikai arányok is eltérőek: nagyobb arányban laknak szlovák nemzetiségűek, valamint romák az egyes településeken. Az ő helynévismeretüket ugyancsak szeretném vizsgálni, összevetve a magyar lakosokéval.

Úgy vélem, hogy az ilyen jellegű kutatások nemcsak a helynevek fennmaradása érdekében fontosak, hanem az idős emberek tudásának fennmaradása miatt is. Egyik – azóta elhunyt – adatközlőm zárta így az interjút: „Aki a természetet ismeri, az önmagával is ki van békülve”.

Felhasznált források

2011-es népszámlálási adatok: <https://census2011.statistics.sk/tabulky.html> (2023. 05. 20.)

2021-es népszámlálási adatok: <https://www.scitanie.sk/moja-obec/SK0428526240> (2023. 05. 20.)

Hivatkozott irodalom

- BÁBA BARBARA – NEMES MAGDOLNA 2014. *Magyar földrajzi köznevek tára*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 32. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- BAUKO JÁNOS 2004. Hegymászó útnevek a Szulyói-sziklákon. *Névtani Értesítő* 26: 119–134.
- BAUKO JÁNOS 2015. *Bevezetés a szociolingvisztikába*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- BAUKO JÁNOS 2019. *Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában*. Magyar Névtudományi Társaság – ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest.
- BECZE SZABOLCS – SZÜTS ISTVÁN GERGELY szerk. 2008. *Határlét*. Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet, Miskolc.
- CSOBÁDI JÓZSEF 1996. *Szádvar árnyékában*. Jabloncai CSEMADOK, Szádalmas.
- CSOBÁDY CSILLA 2020a. *Jablonca község helyneveinek vizsgálata*. Szakdolgozat. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- CSOBÁDY CSILLA 2020b. *Jablonca község helyneveinek vizsgálata*. In: PRESINSZKY KÁROLY – VARGOVÁ, ZUZANA szerk., *Utak a tudományhoz 9*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra. 9–18.
- FEGLOVÁ, VIERA 1993. Priestor ako antropologický fenomén. *Slovenský národopis* 41: 131–138.
- GYÓRFFY ERZSÉBET 2018. *Helynév-szociológia*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 47. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- HABOVŠTIK, ANTON 1970. *Oravské chotárne názvy*. Stredoslovenské vydavateľstvo v Banskej Bystrici, Banská Bystrica.
- HOFFMANN ISTVÁN 2013. *Mikrotoponímiai vizsgálatok 1. Tapolcafé helynevei*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 30. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 11–12.
- KOVÁCS ÁGNES 2001–2002. *Jablonca*. Kézirat. Jablonca.
- KOVÁCS JENŐ 2014. *Gombások/Hubári*. Rovás, Kassa.
- KRŠKO, JAROMÍR 1998a. Mikrosociálne toponymá. In: MAJTÁN, MILAN – ŽIGO, PAVOL ed., *13. Slovenská onomastická konferencia: Zborník referátov z 13. slovenskej onomastickej konferencie konanej v Modre-Piesku, 2. – 4. 10. 1997*. Filozofická fakulta UK v Bratislave, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, Bratislava. 115–119.
- KRŠKO, JAROMÍR 1998b. Toponymický priestor v komunikácii malých sociálnych skupín. *Slovenský národopis* 46: 80–101.

- KRŠKO, JAROMÍR 1999. Výskum mikrosociálnych toponým. In: KLÍMOVÁ, KVĚTOSLAVA – KNESELOVÁ, HELENA ed., *Propria v systéme mluvnického a slovtovorného. Sborník příspěvků z mezinárodní konference „Onomastika a škola“ konané v Brně ve dnech 10. – 11. 2. 1998.* Masarykova univerzita, Brno. 98–93.
- KRŠKO, JAROMÍR 2016. *Všebecnolingvistické aspekty onymie. Z problematiky onymického komunikačného registra.* Belianum, Banská Bystrica.
- LAZAROVÁ, SHIRLEY 2015. *Názvy skalolezeckých ciest ako súbosti kultúrno-sociálneho priestoru.* Szakdolgozat. Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Banská Bystrica.
- MAJTÁN, MILAN 1980. Spoločenské fungovanie toponyma. In: MAJTÁN, MILAN ed., *Spoločenské fungovanie vlastných mien. Zborník materiálov zo VII. slovenskej onomastickej konferencie (Zemplínska Šírava 20. – 24. septembra 1976).* Veda, Bratislava. 43–49.
- MENYHÁRT JÓZSEF 2004. Élő nevek forrásánál. In: P. LAKATOS ILONA – T. KÁROLYI MARGIT szerk., *Nyelvtudomány, nyelvészet, nyelvhasználat, nyelvcsere.* Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 32. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 288–296.
- E. NAGY KATALIN 2021. *Empíria és teória a helynév-szociológiában.* A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 53. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- E. NAGY KATALIN – SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA – KIS TAMÁS 2022. *Bevezetés a helynévkutatásba.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. <https://mnytud.arts.unideb.hu/bevhnkut/index.htm> (2023. 09. 15.)
- ONDREJČIKOVÁ, ANDREA 2013. *Toponymia obce Štítok.* Szakdolgozat. Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Banská Bystrica.
- RÉMÁS TIBOR szerk. 2002. *Torna vármegye és társadalma a 18–19. századi források tükrében.* Herman Ottó Múzeum, Bódvaszilás–Miskolc.
- ROŽAL, GABRIEL 2013. *Lexikálno-sémantická stránka terénnych názvov obcí Rejdová a Vyšná Slaná.* Szakdolgozat. Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Banská Bystrica.
- VARGA ZSUZSA 2020. *Helynév-szociológiai vizsgálatok két romániai magyar településen.* Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem, Debrecen.
- ZSOLNAI JÓZSEF 1967. A lakosság földrajzinév-ismeretének vizsgálata. *Magyar Nyelvőr* 91: 191–198.

CSOBÁDY CSILLA

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9031-7873>

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem
Közép-európai Tanulmányok Kara

CSILLA CSOBÁDY, Sociological study of toponyms in the village of Silická Jablonica

The study presents the results of research into the use of toponyms in Jablonca (Silická Jablonica), a Hungarian settlement in Slovakia. According to the results of the 2021 census 91.76% of the population in this border village is of Hungarian nationality. The village community is characterised by Hungarian-Slovak bilingualism. Consequently, the place-name collection revealed both Hungarian and Slovak place names for some areas. The paper describes the sociological aspects of the research, which aimed to investigate the inhabitants' knowledge of place names. The paper reviews the non-lingual factors that influence the knowledge of place names. Research was conducted via interviews, questionnaires and asking respondents to draw a mental map. The results showed that place of birth, ethnicity and mother tongue, as well as occupation and leisure activities, are the main factors that determine knowledge of place names. Hungarian dominates the residents' place name use, with only a minority knowing place names in Slovak (i.e., those shown on a map). The study of place-name knowledge within the family shows the importance of family knowledge in the transmission of place-names.

Keywords: microtoponyms, knowledge of place names, Hungarian minority, Slovakian-Hungarian linguistic contacts, bilingualism, place name sociology, Silická Jablonica, Slovakia